

УДК 343.982.32:621.794.425

Віктор Сезонов,*канд. юрид. наук, старший судовий експерт**Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру**Міністерства внутрішніх справ України*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДІВ КОМПЛЕКСНОГО ЕКСПЕРТНО- КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

У статті проаналізовано методи експертних досліджень транспортних засобів та документів, що їх супроводжують. Всебічний аналіз криміналістичної інформації в процесі комплексного дослідження дає змогу одержувати більш повні й достовірні висновки. Сформульовано висновки та пропозиції щодо законодавчої та методологічної підтримки цього виду досліджень.

Ключові слова: транспортний засіб, комплексна експертиза, методика криміналістичного дослідження, судова експертиза.

Постановка проблеми. Аналіз загальних теоретичних положень комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів, зокрема й методів його проведення, дав змогу виявити потребу в систематизації та розробленні єдиної методики, оскільки автотранспортний засіб та його супровідні документи фактично становлять єдине ціле та подаються на дослідження разом. Вказані обставини вимагають від експерта-криміналіста володіння комплексними спеціалізованими знаннями та методиками у сфері досліджень транспортних засобів та обліково-реєстраційних документів, які, безумовно, викликають тенденцію до формування методів саме комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів.

Результати дослідження. В юридичній літературі загальні теоретичні положення експертної методики опрацьовували Т.В. Аверьянова, А.І. Вінберг, Р.С. Белкін, Н.П. Майліс, Н.Г. Малаховська, О.Р. Росинська, М.Я. Сегай, Е.Б. Сімакова-Сфремян, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковський та інші науковці. Ними запропоновано додержуватися єдиних підходів до формування структури методики експертного дослідження. Більшість криміналістів у структурі методики виділяють такі обов'язкові складники: предмет дослідження; завдання, що мають бути вирішені; орієнтовний перелік вирішуваних питань; об'єкти дослідження; суб'єкт(ти) дослідження; методи, які застосовуються для вирішення завдань; викладення алгоритму послідовних дій експерта (експертів) за етапами (стадіями) експертного

дослідження; експертна оцінка отриманих результатів і формулювання висновків.

Зокрема, комплексне дослідження транспортних засобів, яке проводиться як у рамках кримінального провадження, так і під час проведення реєстраційних процедур транспортних засобів, нині не має достатніх законодавчо закріплених правових підстав і затвердженої методики проведення такого виду експертизи.

Метою статті є всебічний розгляд методів проведення комплексної експертизи транспортних засобів у рамках кримінальних проваджень, а також поза межами судочинства під час проведення реєстраційних процедур, ціллю яких є попередження правопорушень щодо незаконного заволодіння транспортними засобами. Проведення експертних досліджень транспортних засобів та документів, що їх супроводжують, під час проведення реєстраційних процедур мають превентивний характер, але не підкріплено достатнім правовим та методологічним підґрунтям, що призводить до великої кількості непорозумінь, скарг з боку громадян і потребує окремого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Аналіз криміналістичної літератури дав змогу серед критеріїв, яким мають відповідати методи експертних досліджень, виділити: законність та етичність; наукову обґрунтованість; безпеку та ефективність; перевірюваність; мінімальний ступінь їх впливу на об'єкти дослідження.

Крім того, серед методів експертних досліджень перевага надається таким мето-

дам і засобам, які не псують або істотно не змінюють речові докази. Тобто експерти мають надавати перевагу неруйнівним методам.

Неруйнівними є ті методи, які жодним чином не впливають на об'єкт і не вимагають для своєї реалізації підготовки різних видів проб (пробопідготовки). Залежно від ознаки збереженості об'єкта експертного дослідження виділяють чотири групи методів, а саме:

– методи, які жодним чином не впливають на об'єкт і не потребують для реалізації пробопідготовки;

– методи, які не руйнують об'єкт, але змінюють його склад, структуру чи окремі якості;

– методи, які не руйнують зразок, але потребують для його виготовлення руйнування чи зміни об'єкта;

– методи, які повністю чи частково руйнують зразок чи об'єкт дослідження.

Слід зазначити, що на вибір методів, зокрема й методів комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів, впливають певні фактори, а саме:

– норми чинного законодавства у сфері порядку здійснення судочинства (кримінального, цивільного, адміністративного);

– знання та навички суб'єкта, який застосує метод;

– матеріально-технічна база;

– умови дослідження;

– завдання дослідження;

– специфіка об'єкта дослідження.

Окремі експертні методи комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів можна розглядати як спеціальні методи. Так, у юридичній літературі під спеціальними методами експертних досліджень розуміють методи, що розробляються чи пристосовуються для дослідження конкретних об'єктів [1, с. 249]. До таких методів відносяться фізичні, хімічні та інші методи досліджень із використанням спеціальних приладів.

Водночас, як правильно вказує Н.П. Майліс, для того щоб надати об'єктивний, повний та достовірний висновок, експерт має застосовувати методи, які розроблені з урахуванням специфіки досліджуваних об'єктів [2, с. 39]. При цьому має надаватися перевага неруйнівним методам. Наприклад, до них відносяться: магнітооптичний метод, метод магнітної дефектоскопії, метод мікроштрихів, крапельний метод.

Розглядаючи методи комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів, відзначимо, що вони тісно пов'язані з дослідженням матеріальних слідів. Тому ми погоджуємося з Е.Б. Сіма-

ковою-Єфремян, яка звертає увагу на те, що судова трасологія займає провідне місце під час розроблення методик комплексного дослідження матеріальних слідів-відображень [3, с. 227]. Проводячи дослідження, експерти в оцінюванні виявлених ознак та властивостей використовують прийоми та методи, які засновані на здобутках теорії криміналістичної ідентифікації, діагностики, ситуалогії, криміналістичних учень про сліди, механізм слідоутворення, причинно-наслідкові зв'язки. Саме тому методи трасології використовуються для дослідження слідів-відображень технічних засобів, що призначені для виготовлення документів, встановлення способу та часу виготовлення об'єктів.

Н.П. Майліс також звернула увагу на те, що методи трасології використовуються у техніко-криміналістичному дослідженні документів. Крім того, у проведенні досліджень документів використовуються також методи виявлення модифікацій цифрового зображення фактів редагування документів, які були ретельно досліджені Р.Р. Шаріповим [4, с. 18].

Нагадаємо, що технічна експертиза документів поділяється на експертизу реквізитів документів, експертизу друкарських форм та експертизу матеріалів документів. Головними завданнями технічної експертизи реквізитів документів є встановлення фактів і способів внесення змін до документів та виявлення їх первинного змісту; установлення цілого за частинами документа; установлення документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки.

Зазначимо, що на документах, які супроводжують транспортні засоби, часто присутні голограми. У зв'язку з цим експертами використовуються: метод оптичного аналогового кодування-декодування прихованих зображень; метод швидкого перетворення Фур'є, що дає змогу проводити просторово-частотний аналіз та селективну фільтрацію зображень.

З метою дослідження вказаних документів застосовуються також методи низько- та височастотної фільтрації, метод посилення краю за Лапласом та інші методи фільтрації. Слід підкреслити, що одночасно можуть також застосовуватися методи сумування кількох зображень. Крім того, під час проведення експертних досліджень документів використовуються методи мікроскопії, люмінесцентного аналізу, дослідження за допомогою електронно-оптичних перетворювачів і телевізійної техніки, методи спектрального аналізу, вологого копіювання,

адсорбційно-люмінесцентний метод, методи судово-дослідницької фотографії. Наприклад, мікроскопічні методи застосовуються для вирішення таких експертних завдань, як дослідження структури паперу документів; вивчення взаємодії матеріалів штрихів, барвників та паперу.

Люмінесцентні методи – це люмінесцентний аналіз та адсорбційно-люмінесцентний метод. Люмінесцентний аналіз застосовується для виявлення невидимих та маловидимих текстів, виявлення слідів впливу хімічних реагентів, установлення послідовності виконання реквізитів документів і способу нанесення відбитків печаток (штампів) документів. В основі методу лежить здатність атомів речовин випускати кванти світла під час переходу їх зі збудженого стану у стаціонарний. Люмінесцентний аналіз є найбільш ефективним у поєднанні зі спектральними методами, якими визначаються якісні й кількісні складники речовини.

Своєю чергою емісійний спектральний аналіз використовують для визначення елементного складу барвників, клею, паперу. Отриманий спектр порівнюють з еталонними спектрами і за результатами порівняння роблять висновок про якісний і кількісний склад матеріалу документа. Цей метод дає змогу диференціювати зразки паперу, близькі за складом, але виготовлені різними виробниками [6].

За результатами досліджень, проведених В.О. Ляпчевим і Н.М. Шведовою, найбільш ефективною зоною під час техніко-криміналістичного дослідження документів є інфрачервона частина спектра в інтервалі чітко визначених довжин хвиль. Саме в цій зоні вдається диференціювати матеріали, прозорі для інфрачервоних променів (чорнило авто ручок, кольорова туш, фломастери). У результаті такого дослідження вдається встановити дописки, виявити сліди попередньої підготовки і разі технічної підробки підписів [7, с. 20].

Під час дослідження документів використовують рентгенівські методи, до яких відносяться рентгеноструктурний та рентгеноспектральний аналізи. За допомогою першого методу, що ґрунтується на явищі дифракції рентгенівських променів у проходженні їх крізь кристалічну речовину, встановлюють фазовий склад різних кристалічних сумішей. Такий метод дає змогу встановити склад та структуру фарби, паперу. Рентгеноспектральний аналіз, своєю чергою, полягає в реєстрації рентгенівського випромінювання елементів, що входять до складу досліджуваного об'єкта (фарби, паперу тощо) [6, с. 42].

Під час досліджень документів можуть також використовуватися методи вологого

копіювання, які засновані на фізичному явищі переносу речовини в результаті адсорбції, адгезії чи дифузії на новий носій, зволожений розчинником. Такі методи використовують для виявлення залитих, замазаних, закреслених текстів, встановлення дописки, визначення послідовності виконання пересічних штрихів за двома напрямками залежно від властивостей речовин, що утворюють реквізити документів [8, с. 50].

Під час техніко-криміналістичного дослідження документів застосовуються також методи фотографії (макро- і мікрофільмування, фотографування в невидимій зоні спектра, фотографування картини люмінесценції). Так, макрофотографія застосовується для виявлення ознак зміни первісного змісту документів (підчищення, дописки, монтажу реквізитів). Сутність методу мікрофотографії полягає у фотографуванні об'єктів з безпосереднім збільшенням за допомогою мікроскопа й отримання зображення дрібних деталей об'єкта, недоступних неозброєному оку. Мікрофотографія дає можливість фіксувати, порівнювати дрібні деталі об'єктів (фрагменти відбитків печаток, штампів) [8, с. 36].

Крім окреслених вище методів дослідницької фотографії, може застосовуватись також фотозйомка у м'яких рентгенівських променях і в у-променях. Фотографування в рентгенівських променях використовують для дослідження встановлення дописок, диференціації матеріалів. Така зйомка заснована на виборчій проникаючій (через різні матеріали документів) здатності променів. Як джерела цих променів використовують штучні радіоактивні ізотопи [7, с. 22]. Досліджуваний метод має високу ефективність під час виявлення маловидимих текстів.

У техніко-криміналістичному дослідженні документів знаходять своє застосування також методи хроматографії та електрофорезу. Так, хроматографічні методи використовують для дослідження барвників й інших речовин, що входять до складу чорнил, паст кулькових ручок, фарб для малювання й поліграфічних фарб, паперу та інших матеріалів документів. Електрофорез застосовують для вивчення барвників, які входять до складу водорозчинних матеріалів письма. Дослідження барвників ґрунтується на тому, що під дією зовнішнього електричного струму іони барвників пересуваються з різною рухливістю залежно від складу матеріалів письма, і це дає можливість розділити їх, а потім проаналізувати іншими методами [9, с. 54].

Зважаючи на те, що документи являють собою багатокомпонентні суміші, для їх техніко-криміналістичного дослідження використовують також хімічні методи аналізу.

Такі методи застосовуються для поділу багатоконпонентних сумішей, виділення компонента із суміші, підвищення концентрації аналізованого компонента, визначення якісного та кількісного складів компонентів та їх сумішей. До хімічних методів дослідження документів належать: методи екстракції, методи виділення та концентрування осадом, методи дистиляції, метод аналізу на основі нагрівання речовини, методи якісних та кількісних аналітичних реакцій [6, с. 52]. Варто наголосити, що значна частина розглядуваних методів є руйнівними.

У дослідженні транспортних засобів, а саме нашарувань на агрегатах і вузлах транспортного засобу, також використовуються трасологічні методи. Так, у проведенні дослідження здійснюється виявлення, аналіз і оцінка слідів та ушкоджень на металевих частинах кузова. У практиці комплексного дослідження транспортних засобів напрацьовані та набули широкого застосування такі методи дослідження:

1) травлення поверхні, на якій розташовано клеймо номера двигуна чи кузова, спеціальними розчинами (хімічне та електрохімічне травлення);

2) магнітопорошкова дефектоскопія, а також магнітна суспензія [10].

Зауважимо, що методи першої групи є більш простими та ефективними. Наприклад, до таких методів належить метод хімічного травлення поверхні металу (маркувальної панелі, ділянки рами кузова). Однак застосування такого методу супроводжується руйнуванням покриття і поверхневого шару агрегатів.

Серед неруйнівних методів вбачається доцільне виділити технічну діагностику блоків керування транспортними засобами та використання інформаційних (виробничих) баз даних виробників автомобілів. При цьому спочатку проводиться пошук маркувань тих елементів комплектації, які зафіксовані в базі даних виробників транспортних засобів, а після цього – дослідження табличок із вищевказаними маркуваннями (маркувальних табличок) на предмет їх відповідності технології виробництва і дослідження елементів комплектації, де встановлені маркувальні таблички, на предмет заміни або демонтажу.

Варто наголосити, що пошук нових науково-технічних засобів виявлення факту зміни початкового змісту знищених клейм триває. За таких умов дослідники відзначають, що останнім часом набувають поширення такі неруйнівні методи дослідження, як магнітооптичний та метод вихрових струмів. Серед переваг магнітооптичного методу відзначають швидке

виявлення слідів зміни клейма без руйнування лакофарбового покриття та поверхні деталі. Метод вихрових струмів також дає змогу виявити зміни у структурі металевій деталі без її руйнування, такі як: зварні шви, сліди наклепу, фрезерування тощо [10].

Необхідно наголосити на тому, що проведення комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів вимагає застосування низки методів, які є засобом вирішення складних експертних завдань. Водночас розвиток науки і техніки викликає постійне вдосконалення наявних і розроблення нових методів проведення комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів. Доцільно зауважити, що тривають роботи з подальшого впровадження у практичну діяльність спеціалізованих програм та засобів для ідентифікації агрегатів і вузлів, дослідження супровідних документів.

Перспективними напрямками розвитку комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів є створення автоматизованих баз даних об'єктів, які спрямовуються на дослідження; виконання розрахунків за заданими формулами та алгоритмами, оскільки аналіз речових доказів потребує громіздких математичних розрахунків; подальша автоматизація процесу підготовки експертного висновку, оскільки дослідження має комплексний багатооб'єктний характер. Слід підкреслити, що автоматизовані бази даних мають забезпечувати не тільки накопичення інформації, а й контроль та аналіз даних, що надходять до банку даних, належне сполучення між центральними та регіональними базами даних і також забезпечення інформаційної безпеки від можливих загроз.

Результати проведеного дослідження та аналіз криміналістичної літератури дають нам змогу визначити такі тенденції розвитку комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів:

а) розширення кола методів під впливом інтеграції знань, ускладнення експертних методів з розвитком науково-технічного прогресу;

б) комплексування методів;

в) заміна старих методів новими;

г) пріоритетний розвиток неруйнівних методів дослідження;

ґ) автоматизація процесів застосування експертних методів.

Висновки

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що у проведенні комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних

засобів використовуються логічні та емпіричні методи. Методи аналізу, синтезу, порівняння, гіпотези, екстраполяції відносяться до логічних методів. Логічні методи забезпечують обґрунтованість, правильність та несуперечливість висновків дослідження. До складу емпіричних методів входять спостереження, описання, вимірювання, порівняння, експеримент, моделювання, математичні методи, інші.

Провідне місце під час розроблення методики комплексного експертного дослідження транспортних засобів займає трасологія. Проводячи вказані дослідження, експерти в оцінюванні виявлених ознак і властивостей використовують прийоми та методи, які засновані на здобутках теорії криміналістичної ідентифікації, діагностики, ситуалогії, криміналістичних вчень про сліди, механізм слідоутворення, причинно-наслідкові зв'язки тощо.

Таким чином, вважаємо, що подальший розвиток комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів буде здійснюватися за такими напрямками:

- розширення кола методів під впливом інтеграції знань, ускладнення експертних методів з розвитком науково-технічного прогресу;
- комплексування методів; заміна застарілих методів новими;
- пріоритетний розвиток неруйнівних методів дослідження;
- автоматизація процесів застосування експертних методів.

Список використаних джерел:

1. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. Москва : Норма, 2009. 480 с.
2. Майлис Н.П. Введение в судебную экспертизу : учебное пособие для студентов вузов,

В статье проанализированы методы экспертных исследований транспортных средств и сопроводительных документов. Всесторонний анализ криминалистической информации в процессе комплексного исследования позволяет получать более полные и достоверные выводы. В статье сформулированы выводы и предложения по усовершенствованию законодательной и методологической основы данного вида исследований.

Ключевые слова: транспортное средство, комплексная экспертиза, методика криминалистического исследования, судебная экспертиза.

The article analyzes the methods of expert studies of vehicles, and accompanying documents. A comprehensive analysis of forensic information in the process of a comprehensive study allows obtain more complete and reliable conclusions. The article formulates conclusions and proposals on legislative and methodological support for this type of research.

Key words: vehicle, comprehensive examination, forensic investigation methodology, forensic examination.

обучающихся по специальности 02.11.00 «Юриспруденция». Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. 112 с.

3. Сімакова-Єфремян Е.Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 516 с.

4. Шарипов Р.Р. Экспертиза подлинности документов на основе компьютерных методов обработки информации : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Москва, 2011. 24 с.

5. Кушнір Г.А. Судова експертиза транспортних засобів та документів, що їх супроводжують. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2014. Вип. 197. Ч. 3. С. 270–274.

6. Воробей О.В., Мельников І.М., Волошин О.Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навчально-методичний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 304 с.

7. Техніко-криміналістическая экспертиза документов : учебник / под ред. В.Е. Ляпичева, Н.Н. Шведовой. Волгоград : ВА МВД России, 2005. 268 с.

8. Скрипченко А.В., Коровкин Д.С. Техніко-криміналістическая экспертиза документов : учебник. Санкт-Петербург : Санкт-Петербург. ун-т МВД России, 2014. Ч. I. 223 с.

9. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навчальний посібник / авт. кол.: О.В. Воробей, А.В. Кофанов. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2011. 312 с.

10. Старушкевич А.В. Возможности использования комплексного исследования транспортных средств при расследовании незаконного завладения такими средствами. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*. Вип. 2. URL: http://www.lex-line.com.ua/?language=ua&go=full_article&id=1129 (дата звернення: 13.03.2019).